

HORVÁTH BARNA, A MAGYAR ÉS A NEMZETKÖZI JOGTUDÓS

Varga Csaba
professor emeritus

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

Elfeledtetésre ítélt saját jogbölcslő elődeink életútja és műve felé már szakmai utam kezdetén kiváltképpen érdeklődéssel fordultam. A mindenkori *mainstream*mel szemben alternatívákat kereső ifjonti vágyon túl leginkább annak mélyen, személyesként is átértett méltánytalansága hajtott, hogy a kommunizmus hatalombitorlói azokat a generációkat, amelyek nem nekik alapoztak, egyszerűen megpróbálták kitörölni a közemlékezetből. A pécsi tanszéken demonstrátorként csakúgy, mint akadémiai intézetünkben immár hivatásosként kigyűjtöttem magamnak az érintett intézmények könyvtáraiból ezeknek úgyszólván tiltott irodalmát, s amit nem találtam, megkíséreltem megszerezni az Országgyűlési Könyvtár vagy az egykori igazságügyminisztériumi könyvgyűjtemény¹ mára úgyszólván ismeretlenné lett, bár sértetlenül megőrzött hagyatékából. Évtizedekkel később már, persze, valamiféle méltányosságérzet azt sugallta, hogy amennyiben tudomány ügyéről van szó, ugyanezt tegyem a másik, a korántsem gáláns kommunista üldözői oldallal is, ha történetesen az ő körükből sikkadt el egy életmű.

Nos, legendás személyes könyvtárának felfedezésével és megmentésével az első, immár némi érzelmi azonosulást is kiváltó szimbolikus találkozásom MOÓR GYULÁVAL volt. Ebből – nem csupán jelentősége folytán, de az előbbi mester mestereként, akinek reá hagyatékozott szakmai könyvgyűjteménye indította el saját gyűjtését – SOMLÓ BÓDOG következett. Ez után kerülhettem kapcsolatba még élőként HORVÁTH BARNÁVAL. Elsősorban számos nyugati útjaimon mindig kerestem a kapcsolatot a magyar és egyéb közép-európai emigrációval (amiben a jogtudósok nyilván csak csekély hányadot tettek ki²),³ másodsorban, egy-két évtizedig az Országgyűlési Könyvtár jogi szerzeményeinek rendbe rakásán SÓLYOM LÁSZLÓVAL együtt munkálkodva, visszatérően – belső munkatársként a raktárosok készséggel

¹ 1868-ban alapítottan az Igazságügyminisztérium Könyvtárának 1837-ben 32.168, 1948-ban 40.000, 1950-ben pedig 38.584 kötetnyi állománya volt – VOIT Krisztina: *Tudományos és szakkönyvtárak Magyarországon Kísérlet a hazai szakkönyvtáriügy történeti rekonstrukciójára (1932–1952)*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2011., 71–72. o., a tájékoztatást Révész Béla barátomnak köszönve –, amit régi intézeti elbeszélések szerint, egyedülként a szétzúzott régi intézményiségből, s bizonyára saját kutatómunkája érdekében is Szabó Imre személyes kiállása mentett át sértetlenül az utókorra.

² S aminek kapcsán még munkaadóm, Szabó Imre akadémikus intézetigazgató személyes – és politikai preferenciaként érvényesített – animozitásával is számolnom kellett.

³ Vö. a szerzőtől ‘Találkozások a nyugati irodalommal’ *Magyar Napló* XXII (2010) 5, 24–29. o. <http://www.magyarnaplo.hu/images/archivum/2010maj/03-31.pdf> és »...csak mulásunk törvény...« Varga Csaba jogfilozófussal beszélget Mezei Károly. Budapest, Kairosz Kiadó, 2012. 142 o. [Magyarnak lenni CIII] <https://www.scribd.com/doc/260367220/csak-mulasunk-torveny-Varga-Csaba-jogfilozofussal-beszelget-Mezei-Karoly>.

nyitották a páncélajtót – teljes szombati napokat szenteltem a hatalmas zártanyag-raktár tiltott olvasmányai tüzetes megismerésének, s harmadsorban az akkoriban fáradhatatlan munkával is gyakorlatilag a fizikai túlélésért küzdő valahai HORVÁTH BARNA tanítvánnyal, SZABÓ JÓZSEFFel levelezve, a csaknem szüleimmel kortárs egykori professzort fordításhoz, azaz nyomorúságossá tett létében fizető munkához segítve, természetsszerűleg irányulhatott már a közös érdeklődés HORVÁTH BARNA irányába.

Nos, e mester *hetvenhét évet élt* (1896–1973), s láthatóan testileg vagy lelkileg túl korán elfáradt; és valószínűleg úgyszintén átérezte műve szellemi átütő erejének minden korábbi nem csekély erőfeszítése ellenére is a hiányát; belátva, hogy már csak Magyarországról szerzett némely kamerádja maradt meg – így az *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* akkoriban világméreteken is előkelő folyóiratának főszerkesztője, a KELSENI társ ALFRED VERDROSS⁴ –, akiknek fontos maradt, ám új hazájában, az Amerikai Egyesült Államokban viszont elhanyagolható tényező, ami – nyilván némi nem csekély depresszióval kísérten – aligha segíthette további munkáját.

Rá kell tehát kérdeznünk: *miket is publikált ekkor?* 1945 és 1948 között, azaz négy háború utáni itthoni év tartamában egyetlen előadást, majd emigrációjában, huszonegy év során, mindössze tizenegy olyan írást, amely egyáltalán tanulmánynak nevezhető, de az esetek több, mint felében ez inkább az Amerikában jobbára ismeretlen európai szellemi múltra visszatekintő intézmény- vagy irányzat-történeti áttekintés, s csak olykor olyasmi, ami egy alkotó gondolkodó újabb termését adja hírül. Ráadásul ezek túlnyomó többségét is a bécsi iskolából megmaradt már említett barátja adja ki (ez az *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*), és igazán amerikai publikációi sem mások, mint az egykori, immár budapesti tanítványa, BOLGÁR VERA⁵ gondozásában megjelentek (az *American Journal of Comparative Law* hasábjain) vagy azon egyetemé (ez pedig a *Northwestern University*), ahol egy egykori, szintén bőven fiatalabb pályatárs, NÉKÁM SÁNDOR⁶ fogja hamarosan megtalálni a honát.

⁴ (1890–1980); vö. https://de.wikipedia.org/wiki/Alfred_Verdross.

⁵ (1913–2003); vö. https://www.law.umich.edu/historyandtraditions/faculty/Faculty_Lists/Alpha_Faculty/Pages/VeraBolg%C3%A1r.aspx.

⁶ »Magyarok a nagyvilágban«: Nékám Sándor (1905–1982), a jogi személy, az afrikai szokásjog, a komparatiztika kutatója' *Iustum Aequum Salutare* XI (2015) 3, 154–166 & in <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20153sz/08.pdf>.

év	életkor	cím	terjedelem
1945	49 éves	‘Demokrácia és jog’	21 oldal ⁷
1951	55 éves	‘Recht und Wirtschaft’	16 oldal ⁸
1952	56 éves	‘The European Court of Human Rights’	25 oldal ⁹
1953	57 éves	‘Neuere Richtungen...’	29 oldal ¹⁰
1954	58 éves	‘Between Legal Realism and Idealism’	21 oldal ¹¹
1955	59 éves	‘Rights of Men’	25 oldal ¹²
1957	61 éves	‘Field Law and Law Field’	46 oldal ¹³
1963	67 éves	‘Recht und Moral’	18 oldal ¹⁴
1965	68 éves	‘Moral, Recht und Politik’	35 oldal ¹⁵
1968	72 éves	‘Twilight of Government of Laws’	26 oldal ¹⁶
1968	72 éves	‘Legal Change’	17 oldal ¹⁷
1971	75 éves	‘Timasheff and ... the Petrazhitzky School’	16 oldal ¹⁸

⁷ HORVÁTH Barna: ‘Demokrácia és jog’ in *Demokrácia*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1945., 43–67 [A Pázmány Péter Tudomány-egyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása].

Az pedig, aminek publikálása posztumusz ránk maradt, 1948-ban még tervezett budapesti nemzetközi értekezletének problémafelvetéseiként – HORVÁTH, Barna: *The Bases of Law / A jog alapjai* [1948] ed./szerk. Csaba Varga. Budapest, Szent István Társulat, 2006. liii + 94 [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris / Jogfilozófiák] <http://mek.oszk.hu/15400/15415>> –, bizony nem lett (s nem is lehetett volna) sikertermék: még Bibó István nyelvi javításaival együtt is egy angolul kezdetleges, átütő erő nélküli, mert önmagyarazatként csekély értékű fogalomjátékszerű levezetés. Beszédes példa, hogy lelkesen nyújtom át ennek frissen megjelent kötetét londoni barátomnak, s ő, Roger Cotterrell, a jogszociológia mai angolszász klasszikusa, majd úgymond megfontolja; és végül, a kívüljár számára érdektelenként és/vagy érthetetlenként, még recenziálásra sem méltatja.

⁸ HORVÁTH, Barna: ‘Recht und Wirtschaft’ *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* III (1951) 3, 331–357.

⁹ HORVÁTH, Barna: ‘The European Court of Human Rights’ *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* V (1952) 1–2, 166–191.

¹⁰ HORVÁTH, Barna: ‘Neuere Richtungen der Rechtsphilosophie in den Vereinigten Staaten und in Skandinavien’ *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* VI (1953) 1, 65–93.

¹¹ HORVÁTH, Barna: ‘Between Legal Realism and Idealism’ *Northwestern University Law Review* XLVIII (January–February 1954) 6, 693–713.

¹² HORVÁTH, Barna: ‘Rights of Men: Due Process of Law and Excès de Pouvoir’ *The American Journal of Comparative Law* 4 (October 1955) 4, 539–573.

¹³ HORVÁTH, Barna: ‘Field Law and Law Field’ *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* VIII (1957) 1, 44–81.

¹⁴ HORVÁTH, Barna: ‘Recht und Moral in der anglo-amerikanischen Rechtstheorie’ *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* XII (1963) 4, 405–422.

¹⁵ HORVÁTH, Barna: ‘Moral, Recht und Politik’ *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* XIV (1964) 3–4, 218–252.

¹⁶ HORVÁTH, Barna: ‘Twilight of Government of Laws’ *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* LIV (1968) 1, 1–26.

¹⁷ HORVÁTH, Barna: ‘Legal Change’ *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* XVIII (1968) 1, 36–62.

¹⁸ HORVÁTH, Barna: ‘Timasheff and Lasting Merits of the Petrazhitzky School’ *Österreichische Zeitschrift für*

Ezek tehát aligha mutatják már az egykori lendületes alkotói dühnek folytathatóságát –, hiszen fáradtságról tanúskodnak, noha, mégis, egyszermind – és az alkotó ember mégis újra s újra felvillanó erőfeszítései, a dac és mindazonáltal törhetetlenség nemes személyességének a dicsérete ez – az egykori lendület őrzésének szándékáról is.

Ami gondolkodása eredeti meghatározójaként a *germán filozófiát* illeti, nos, elődjének, MOÓR GYULÁNAK elődje – SOMLÓ BÓDOG – is ezt tette: ezzel szenvedett, ebben keresett kiutat, s talán ebből menekülve fedezett fel valamit az angol jogban s jogi gondolkodásban, ami végül a JOHN AUSTIN klasszikus összegzéséhez¹⁹ mérhető *Juristische Grundlehre*-összefoglaláshoz vezetett. Ebben számomra legmeggyőzőbb példa talán személyes atyai pártfogóm, majd barátom, MICHEL VILLEY²⁰ nehéz rögben történő kínlódása. Mert merít századelős elődöktől, ám noha alapvető megfontolásait ARISZTOTELÉSZ és AQUINÓI SZENT TAMÁS érveléséből és megfigyeléseiből meríti, mindezeket csakis kanti-hegeli fogalomrendszerben pozicionálva tudja filozofikusan kifejtetni. Persze itt nem egyszerűen a *Sein* és *Sollen* dichotomikus – vagyis bármiféle harmadik utas világlátást kizárónak tetsző kettősség – kalodájáról van szó, hanem magáról a fogalomkezelésről: a fogalom valóságdarabként felfogásáról és a logikának ehhez símuló elgondolásáról. Majdhogynem ugyanarról a képtelenségről van tehát szó, mint ami – merőben eltérő szellemi térben, persze – LUKÁCS GYÖRGYNÉL (1885–1971), főként posztumusz ontológiájában is megfigyelhető. Ti. az, hogy a lukácsi szellem lényege a marxizmus erőteljesen szovjetizált/bolsevizált nyelve,²¹ ami ráerősít a germanisztikumra, miközben sem az elméleti fizika, a tudományos természetszemlélet XIX. századvégi forradalma nem az övé, amiként a voltaképpeni bécsi iskolában, a természetfilozófusok és tudományfilozófusok pozitívizmus-iskolájában s Cambridge műhelyeiben egyaránt formálódó nyelvfilozófiai megújulás nyelvét sem érti.

Csoda történik tehát: HORVÁTH BARNA képes – mint amiként majdani tanítványa, SZABÓ JÓZSEF (1909–1992) is, aki itt és most nem témánk – képes váltani: 39 évesen, miközben jogelméleti vázlatában²² definiálja a processzuális felfogás tartalmát, bővebb kifejtéssel élt már egy kifejezetten hosszú tanulmányban,²³ ami(ke)t majd egységes vízióba foglal egy rövid nemzetközi kongresszusi kommunikében.²⁴ Nos, az utolsó békeévek Horváth Barnája tehát elérkezik oda, hogy a kanti kategória-bilincset szétfeszítse, de csakis két további évtized múltán, már amerikai megkeseredettségben, megkapaszkodhatása reménytelenségében s

öffentliches Recht XXI (1971) 3-4, 347-362.

¹⁹ AUSTIN, John (1790–1859) 1826-tól kezdett tanítani a frissen létrehozott londoni egyetemen; kurzusa és 1832-ben kiadott *The Province of Jurisprudence Determined* (vö. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Province_of_Jurisprudence_Determined) műve iránti érdeklődéshiányt azonban olyan bántásként élte át, hogy 1834-től már fel is hagyott mind a tanítással, mind a teoretizálással. Lásd [https://en.wikipedia.org/wiki/John_Austin_\(legal_philosopher\)](https://en.wikipedia.org/wiki/John_Austin_(legal_philosopher)).

²⁰ (1914–1988); vö. https://fr.wikipedia.org/wiki/Michel_Villey, https://www.wikiberal.org/wiki/Michel_Villey <http://www.daniel-mainguy.fr/page-villey-5099523.html>.

²¹ Amihez személyiségjegyein túl sajátosan felfogott politikai erkölce is – habár gonoszul kaján megvetéssel, mindazonáltal lásd FALUDY György: 'Levél Lukács Györgyhez' [1949/1955] <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/FALUDY/faludy00002/faludy00174/faludy00174.html> – bőven hozzáadott.

²² HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázlata*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1937. xxvi+265, v.

²³ HORVÁTH, Barna: 'Sociologie juridique et théorie processuelle du droit' *Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique* V (1935) 1-2, 181-242.

²⁴ HORVÁTH, Barna: 'La réalité, la valeur et droit' in *Travaux du IXe Congrès International de Philosophie* Congrès Descartes, Paris, 1-6 aout 1937, XII (Paris: Hermann et Cie 1937), 42-48.

úgyszólván a gondolat szabad játékaként jut el a természettudomány megújulásából történő ihletéshez – ahhoz, hogy a mező-jog és jog-mező kifejezéseire sarkítva, a rá jellemző szójáték-tömörséggel, egy némiképpen csapongó tanulmányt írjon.²⁵

Miközben az imént említett SZABÓ JÓZSEF viszont – azon időben, amikor Szeged rendelkezésére HORVÁTH BARNA éppen Kolozsvárott veszi át a tanítást – már 1941-ben képes könyvformátumban kinyilvánítani, tehát körülírni s legalábbis érzékletes leírással elhitetni a jogalkalmazás „irrationalitását”.²⁶

Mindebben láthatjuk azt, ami a mindannyiunktól tudománynak, tehát személytelen, érzelemmentes, objektív, mert második valóságként az első valóság nyelvi-fogalmi mását képező vállalkozásunk mégis visszavonhatatlan személyességét tanúsítván²⁷ mindazonáltal kiviláglik, hogy tárgyunk kapcsán mondhatnók akár azt is, hogy mindenki ugyanazt mondja, ámde mégis: MOÓR GYULA (1888–1950) kifinomult sejtetéssel, ami akár egy mélyen hívő, magába fordulásra is képes gondolkodó részéről a minden embernek az isteniségből valamiben részesedő rádöbben(t)ése is lehet; SZABÓ JÓZSEF rakoncátlan ifjonkodás úgyszólván pimaszságával olvassa bele a magyar intellektuális világba azt, amit mindenki érzett – s annál jobban, minél bölcsőbb volt –, csak nem mert kimondani; HORVÁTH BARNA pedig azzal a ritka szó-mágikus képességgel fogalmaz, amely néhány oldal egy-két rövid bekezdésében is egy már felépített teória rendszeres kidolgozottságát tudja sejtetni, s ha ehhez még egy-két bővített mondatot hozzászól, úgy minden kurrenciával szemben egy teljes *volte face* képében ellen-elmélettel tud előállani.

Lássunk hát egyetlen példát, egyszersmind a nemzetközi befogadásra is! Nos, eleinte a szociologikumnak a normatívum oldalán történő helyfoglalása jelenti azt, amit HORVÁTH BARNA értékelői »karteziánus« áttörésként méltatnak, s ebben – és ez a »szegedi iskola« HORVÁTH BARNA / SZABÓ JÓZSEF / BOLGÁR VERA ágának az akkori honi germán–latin begyöpösödöttségben tényleg kiemelkedő érdeme – már a jogeset/esityjog feloldhatatlan másneműsége, vagyis a *judicial event* egyediségének angolszász tapasztalati szemlélete is benne rejlik. Érdekes egyébként, hogy ezt nem kortársa, hanem egy másik közép-európai emigráns, az Angliából zsidóként is utálattal távozó, ám az ausztrál elméleti jogi gondolkodásban a legnagyobbként fogadott alapozó atya szerepét játszó JULIUS STONE mellett asszisztensként kontinentális adatgyűjtéssel besegítő, észt gyökerű igencsak fiatalember, az akkori ILMAR TAMMELO (1917–1982)²⁸ végzi el – olyan figyelemfelkeltő felütéssel, amely

²⁵ HORVÁTH, Barna: 'Field Law and Law Field' *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* VIII (1957) 1, 44–81.

²⁶ SZABÓ József: *A jogászai gondolkodás bölcsellete*. Szeged, 1941. 71 [Acta Universitatis Szegediensis: Sectio Juridica-Politica XVI, 2].

²⁷ Vö. VARGA Csaba: 'Szabadfalvi József Kísérlet az »új magyar jogfilozófia« megteremtésére a 20. század első felében Akadémiai doktori értekezés hivatalos bírálata' (2015. augusztus 20.) <http://real-d.mtak.hu/794/>.

²⁸ Ilmar Tammelo életútja a túlélés esélykeresése nézőpontjából úgyszintén figyelemre méltó. Treufeldt édesanyától születik, Eichelmann édesapától kapja születési nevét, amit akkor már rég özvegygá lett édesanyjával még maturandus évében észtesít. Tanárok gyermeke, Tartu egyetemén hatályos jogként első évben észt, másodikban szovjet, harmadikban német jogot tanul. Kiváló végzésekor valamiféle Adolf Hitler stipendiummal kerül Berlinbe, majd freiburgi és marburgi posztgraduális tanulmányok nyomán lesz Heidelbergben Privatdozent. Vö. <http://adb.anu.edu.au/biography/tammelo-ilmar-15682> ill. *Auf dem Weg zur Idee der Gerechtigkeit* Gedenkschrift für Ilmar Tammelo, hrsg. Raimund Jakob, Lothar Philipps, Erich Schweighofer – Csaba Varga. Münster – Hamburg – Berlin – Wien – London – Zürich, Lit Verlag, 2009. 321 o. [Austria: Forschung und Wissenschaft – Rechtswissenschaft 3].

egy még helyét (és főként megillető pozícióját) kereső pályakezdő kiegyensúlyozatlanságának a lenyomatát is bőven magán hordozza. Fegyelmetlenül ifjontiséggel DESCARTES teljesítményéhez mérhető fordulatról beszél ugyanis egy akkor induló távoli, még senkitől sem olvasott folyóirat hasábjain – amire bármiféle válasz, visszhang, látható megrendülés azóta sem érkezett. Mindazonáltal ez a dolgozat²⁹ nagyszerűen foglalja össze HORVÁTH BARNA közel hatvanadik életévére kialakult joglátását. Eszerint, tömören kifejezve, TAMMELO szavaival kifejezve a jog „társadalmi jelenség, ami történelmileg adott, térben és időben létezőként, s változásnak kitett.” Ennek a fogalmi jogászathoz [*Begriffsjurisprudenz*] hasonló merő formalista-logikai kezelése csupán

„téves hit, melynek értelmében korábbi tapasztalatból nyert állítások vagy ilyenekből levont származékos állítások szükségképpen alkalmasak bármiféle később felmerült probléma kezelésére. Merthogy nem bizonyított, hogy a későbbi tapasztalást magában foglalja a korábbi tapasztalás, s így a túlhajtott jogi logika éppen nem más, mint maga a logika hiánya.”

Ebből következően a „jogi dogmatizmus időtlenül egyetemes érvényességüként kezeli a tételes jogot, nem véve tudomást sem a mindenkori új helyzetek egyediségéről, sem a bármikor újdonsággal előálló jogváltozás dinamikájáról.” Alig múlik el egy év, és ugyanő már a szociologikum/normatívum-problematikát is tudja értelmezni a *Sein/Sollen*-kettősség meghaladásaként, hiszen így összegez:³⁰ e látszólagos ellentétek „tapasztalati síkon nem zárják ki egymást. Merthogy a megismerő értelem számára határozottan összekapcsolódik egyik a másikkal minden jelenségben.”

Nos, bármennyire is rokonszenves, mégiscsak bizonytalan, ki nem fejtett, és főként soha nem monografizált általánosságok ezek, ami saját nézetként most igencsak különös egy közel hatvan éves professzor részéről.

Ezen bizony nem változtatott HORVÁTH BARNA mezőelméleti hasonlata³¹ sem. Legfeljebb felületes reakciókra ösztönzött – ami pedig, valljuk be, törvényszerű akkor, ha az ezekre okot adó megfontolások is csak ötletekként halmozódnak egymásra, laza esszéizmusban (ami kevésbé ünnepélyesen kifejezve úgyszólván pongyolaságot jelent). Ezek közé tartozik például a nála idősebb belga JEAN HAESAERT (1892–1961),³² aki továbbfejtetlenül lelkesedett, pusztán észrevételezve az új nézőpontot.³³ De ilyen a még Sydney-ben élő egykori észtt menekült is, aki már kifejtetten „mezőelméletileg” reflektál, ám saját merő-

²⁹ TAMMELO, Ilmar: 'A »Cartesian Turn« in the Theory of Law' *Sydney Law Review* 1 (1953–1955 [January 1954]) 2, 206–221. 215–216: "[Law] is a social phenomenon, it is given historically, it exists in space and time, and it is mutable." 216–217: legal conceptualism/*Begriffsjurisprudenz* = ez egy "fallacious belief that propositions derived from previous experience or subpropositions deduced therefrom are necessarily apt for subsequent problems. As it is not proven that the later experience is contained in the earlier experience legal logicism is [...] a lack of logic." 217: "legal dogmatism is [...] treating positive law as of timeless-universal validity and disregarding the uniqueness of new situations and the dynamic legal change which this novelty brings."

³⁰ TAMMELO, Ilmar: 'Sketch for a Symbolic Juristic Logic' *Journal of Legal Education* 8 (1955–1956) 3, 277–306. 291: "do not exclude each other on the empirical level. For the cognizing mind, they are inseparably combined with each other in every phenomenon."

³¹ Lásd 7. jegyzet.

³² Vö. <http://www.ugentmemorie.be/personen/haesaert-jean-1892-1961>

³³ HAESAERT, Jean: 'La réalité physique selon C. Maxwell et la théorie du droit' *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* XLV (1959) 1, 85–88.

ben logikai törekvéséből, hogy az ember misztikumszerű ködbe burkolózó felfejthetetlen jelene és cselekvése (amit ez utóbbi különösen érzékenyen élt meg), kontrollálathassék.³⁴ Végezetül említendő még a másfél évtizeddel fiatalabb finn OSVI LAHTINEN (1912–1967), akinek germanistához hív üresjáratú mantrájában erről is csupán a jó öreg kanti lét/legyen jut mindössze eszébe, hisz ennyi semmitmondás telik pusztán tőle: a „Faktum und Norm, Sein und Sollen, Naturrecht und Positives Recht, Wirklichkeit und Wert” dichotómiái meghaladhatók, ha *kausalmehchanisch* helyett immár *feldtheoretisch* módon közelítünk.³⁵ Nos, köszönjük, most már minden világos... – gondolhatom.

Nem igazán véletlen tehát – mert ilyesfajta fecsegés az angol–amerikai tudományoságban régóta nem szokásos³⁶ –, ha ez a kis *opus* is úgyszólván észrevétlen maradt.

Felvetődik a kérdés: *hogyan jutott el egyáltalán idáig?* Pontosabban kifejezve pedig: vajon a szociológia irányította át Horváth Barnát az angolszász világhoz vagy az angolszász világ a szociológiához? Magam leginkább egy olyan válaszra hajlanék, mely szerint nyugtalan kriticismusa az, ami mindebben is munkált. Ennek értelmében – talán – nagyjából egyszerre juthatott el a szociologikumhoz és az angol jogi mentalitásnak a kontinentálisnál sokkal kevésbé artificiális – mert egészében emberibb, őszintébb, és ráadásul mélyebb – jellege felismeréséhez. Ennek során pedig, ráadásul, egy olyan szociologikumhoz, amely empirikus kutatási terepként először közép-európai monarchiánkban sarjadtan nyert megfogalmazást – délvidéki végeinken BALTASAR BOGIŠIĆ, majd keleti-délkeleti végeink Galiciájában EUGEN EHRLICH tollából –, nemzetközi elterjedését pedig éppen nagyrészt egy hatalmas birodalom jogi kavalkádjának a tudós reflektáltatása, a sztálini hatalomátvétel előtt litván *exoduson* át menekülő, később amerikai, francia és más egyetemeken világhírnévre szert tevő, jogszociológiát művelésében megalapozó, iskolateremtő oroszok biztosítják.

Meg kell már ezek után válaszolni a kezdetnek is beillő kérdést: *és mégis, micsoda ez a kétségkívül figyelemre érdemes életmű?* Válaszaink csakis tapogatózóak lehetnek. Legélesebb bíráló sem mondhat más, mint hogy egyfelől övé a legterjedelmesebb magyar elméleti-jogi életmű a XX. század első felében. Jellemzőként rögzítem itt, hogy tudvalévő: MOÓR GYULA jogbölcseleti könyvet nem publikált idegen nyelven, és pacifizmus-dolgozatait ide nem számítva mindössze közel félezer oldalnyi minden idegen nyelven megjelent tanulmánya.³⁷ Ezzel szemben HORVÁTH BARNA idegennyelvű kiadását – önmagában vaskos, jogszociológiát megalapozó kötetén túl – csakis három szintén testes kötetben remélhettem, amikből csupán a harmadik kötetet szenteltem volna emigrációban született írásainak, hiszen egyfelől az igazságosság-problematika, másfelől a jog és eljárás kapcsolata önmagában is egy-egy

³⁴ TAMMELO, Ilmar: ‘On the Logical Structure of the Law Field’ *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 45 (1959) 1, 95–101.

³⁵ LAHTINEN, Osvi: ‘Zu Barna Horváth, Field Law and Law Field’ *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 45 (1959) 1, 81–84, az idézet 81.

³⁶ Lásd pl. Alexander Nekam sikeres amerikai disszertációjának amerikai vezéregyéniségektől származó bírálatának helyenként megsemmisítő részleteit, amikor az immár tudományos mű köntösében jelent meg. VARGA Csaba: »Magyarok a nagyvilágban«: Nékám Sándor (1905–1982), a jogi személy, az afrikai szokásjog, a komparatiztika kutatója’ *Iustum Aequum Salutare* XI (2015) 3, 154–166 & in <http://ias.jak.ppe.hu/hir/ias/2015sz/08.pdf>.

³⁷ MOÓR, Julius: *Schriften zur Rechtsphilosophie* hrsg. Csaba Varga. Budapest, Szent István Társulat, 2006. xxii + 485 [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris / Bibliotheca Iuridica: Opera Classica 3] <http://mek.oszk.hu/15000/15098>

kötetnyi terjedelmet igényel. Másfelől – és egyszersmind – azonban megállapítandó az is, hogy az övé a legkidolgozatlanabb társai közül. Súlyos vélekedés ez; ám nem változtat a végeredményen, jelesül, hogy összességében, mindazonáltal, továbblépésre ösztönző erőként ő fejtett ki legnagyobb hatást.³⁸

Mondhatnók-e talán, hogy *nem volt elég ideje*? Annyi bizonyosan tény, hogy viszonylag korán igen erőteljesen elfáradt. Generációikat elnyűhette a történelmi idő, hiszen két világháborún túl átélhettek tanácsköztársasági szovjet-borzalmat s Trianont, majd újabb szovjet-borzalmat egyaránt. Ám ha egyfelől elmondható, hogy egyfelől SOMLÓ BÓDOG 23, MOÓR GYULA 39, szemben velük pedig például SZABÓ IMRE 42 éven át alkothatott,³⁹ akkor HORVÁTH BARNÁnak legalább 23 éve volt emigrálásáig, s attól kezdve még további 24 éve haláláig, a továbbalkotás merő lehetőségében így legfeljebb maga akadályozta önmagát.

Ezért ismét előtérbe kerülhet szubjektív vélekedés. Ez pedig olyasmit sugall, miszerint a kor nyomása mindenkit egyformán érintett, présbe viszont nem kellett mindenkinek besétálnia; annak legfeljebb, ki a köz dologát összes terhével együtt felvállalta – s ez már csak az alaphabitus ismeretében is nem Horváth Barna volt. Következésképpen különbséget inkább az jelent, hogy a horváthi excentrikus művész-világlátás híján MOÓR GYULA szerepetöltésére lesz inkább jellemző a nemzet napszámosaként leírás. Ebből fakad, hogy MOÓR GYULÁnak nem önmagával volt baja, hanem országával, hiszen országáért vívott felelős pozíciókban, míg Horváth Barna személyében inkább egy magányos művész önkiüresedése érhető tetten. S mintha még további gyengeségre utalna, hogy – szemben MOÓR GYULÁval – éppen ő lelhetett (volna) örömet túlnyomórészt nagyszerű számos tanítványában, hiszen néki, és nem MOÓRnak volt iskolája. Nagyobb terhelésében, komoly kiállásában, Horváth Barnától eltérően az ország történelmét kevésbé esélyként, mint személyes ügyként, tehát kudarcként, az újrafeltámadásra termett főnix-madár lefejezéseként megélő MOÓR GYULA így talán a számára kegyetlen végben is jobban megnyugodhatott, mint a saját tehetsége szerinti sorsát békében végigélő, a világtól ágyban s párnák közt búcsúzó egykori utóda, hiszen más kellett érteniök azalatt, amit egyébként mindketten joggal gondolhattak Szent Pál apostollal: „A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, a hitet megtartottam.”⁴⁰ Hiszen mindvégig ügyért harcolt MOÓR GYULA, miközben jelmondatul írta, mit temetési szertartásán a résztvevők őt ügyében s ügyében őt és magukat látva gyászoltak: „És megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket.”⁴¹

Adódik így a végső kérdés: *mi maradt nekünk belőle*, amiért születése évfordulóján róla és művéről tisztelettel emlékezünk? Nos, pontosan az otthon maradt kortárs magyar nemzedéknek csakúgy, mint a szovjet-horizontból tápáskodóknak itmaradt életműve

³⁸ Érdekes, hogy józan ítélet és rokonszenv el tud válni egymástól. Az utóbbit több okból tartogathatom ugyan Moór Gyulának, mégsem mondhatunk eltérőt a már mondottól. Merthogy igaz: Moór Gyula megbízhatóbb, lenyugodtabb volt; ámde kevésbé érdekes. Mert iskolapéldát nyújtott azzal, ahogyan inkább tanárosan, rendszeralkotó módon lekerekített vázlatot és kifejtéseket adott; a szellem sziszifuszi küzdelmének tanúságát azonban mégis inkább Horváth Barna nekifeszüléseiben érhetjük tetten.

³⁹ Vö. VARGA Csaba: *‘Szabadfalvi József: Kísérlet az »új magyar jogfilozófia« megteremtésére a 20. század első felében (Akadémiai doktori értekezés hivatalos bírálata)’* (2015. augusztus 20.) <http://real-d.mtak.hu/794/>, 9. jegyzet.

⁴⁰ Szent Pál második levele Timóteushoz, 4,7 in <http://mek.niif.hu/00100/00188/html/9szoveg.htm>.

⁴¹ Kendeh György temetési búcsúbeszédének igéjeként János 8,32. Lásd VARGA Csaba: *‘Moór Gyula’ Iustum Aequum Salutare* XII (2016) 1, 207–215 & <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20161sz/23.pdf>.

elvileg hozzáférhető maradt, kinti létének híre pedig biztatásul is, megnyugvásul is ható. S amikor az őt is közlő folyóiratokon⁴² keresztül aktuális írásai is követhetőkké váltak, az erre érzékenyek számára tanulmányozásuk egyfajta szemnyitogató hatással is járt.

Ettől és bármiféle esetleg kritikus vitatástól függetlenül viszont azért eleve a nagyságnak kijáró tisztelettel megérdemli az utókor komoly elismerését, mert a jogszociológia elméleti megalapozásában oroszlánrészt vállalva klasszikus értékű monografikus választ adott; mert itthoni létében felverekedte magát a kortárs európai szereplők egyenértékű vitapartnerévé; mert segített az angol jogi mentalitást – legalábbis a filozófiai alapjai önmagában vett komolyságára rádöbbenéssel – a hazai vizeken újra megismerni; s végül, mert a kortársi magyar gondolkodásban feltehetően erjesztő hatást gyakorolt.⁴³

⁴² Az Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht akkoriban éppen – az országban négy helyen hozzáférhetősége közt – a pécsi jogelméleti tanszékre járt, így ott én már hallgatóként az 1960-as évek elejétől kezdve olvastam. Az American Journal of Comparative Law viszont 1952-ben, a hidegháború közepén indult, így az – hiszen devizás rendelés gyakorlatilag igen hosszú időn keresztül nem létezett, legfeljebb cserekapcsolat – csak a külkereskedelem legmagasabb fóruma, minisztériuma jogi főosztályának szolgálati gyűjteményébe került be; 1967-ben rábukkanva, főosztályvezetője engedélyével vittem részenként el az első másfél évtized számait, hogy a jogi komparatizmus rangban világelső folyóiratáról egyáltalán képet kaphassak.

⁴³ Botrányos a felelős tudományos közügyszerű gondolkodás hazai hiánya, kormányzataink és egész tudományművelésünk rövidlátóan önhaszonélvező frivolitása és komolytalansága tekintetében, hogy háromnegyed évszázaddal letűnése után sincs még bibliográfiánk akár a két világháború közötti korszakról, holott azt már Nagy Lajos és az akkori üldözöttekből verbuválódó munkatársai – Bibó István, Csekey István, Weis István professzorok, egyebek közt – a világháború után alig egy évtizeddel gyakorlatilag befejezve létrehozták. Tűnékeny művek parádézhatnak, miközben bármiféle tudományművelés alapját képező korpuszaink az utolsó békeidők óta nem gyarapodtak.